

รูปแบบการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยว เชิงโบราณสถาน ปราสาทสด๊กก๊อกธม ด้วยกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษา

A Model of Management for Environmental Conservation in Ancient Tourism at Sadok Kok Thom by The Environmental Education Process

ไกรราชกช พลรัตน์*

ดร.สุนทรี จินธรรม**

ดร.อนันต์ ปันอินทร์**

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณสถานปราสาทสด๊กก๊อกธม การวิจัยแบ่งเป็น 4 ระยะ คือ ศึกษาสภาพ ปัญหา และความต้องการ พัฒนารูปแบบ ทดลองใช้รูปแบบ และประเมินรูปแบบการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณสถานปราสาทสด๊กก๊อกธม ด้วยกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษา กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ ประชากรในพื้นที่อำเภอโคกสูง 4 ตำบล และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในเรื่องการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยว เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ แบบสอบถาม แบบสัมภาษณ์ คู่มือการอบรมยุวมัคคุเทศก์ และแบบทดสอบวัดจิตสำนึก การนำเที่ยว ด้านความรู้ เจตคติ และการปฏิบัติของยุวมัคคุเทศก์ สถิติที่ใช้ในการวิจัย คือ ร้อยละ

ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน การทดสอบค่าทีและการวิเคราะห์ความแปรปรวน

ผลการวิจัยพบว่า ประชาชนมีความคิดเห็นเกี่ยวกับสภาพและปัญหาการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณสถานปราสาทสด๊กก๊อกธม อยู่ในระดับน้อยและปานกลาง ส่วนความต้องการให้มีการสำรวจข้อมูลการอบรมยุวมัคคุเทศก์ และติดตามประเมินผล หลังจากนั้นใช้ผลการศึกษามา พัฒนารูปแบบการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวโบราณสถานปราสาทสด๊กก๊อกธม 6 ขั้นตอน ได้แก่ วิเคราะห์ประเด็นปัญหา เลือกปัญหา กำหนดวิธีการปรับปรุงประเด็นปัญหา สร้างรูปแบบการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ประชุมแลกเปลี่ยนเรียนรู้และประเมิน และรายงานผล ผลการทดลองใช้รูปแบบ โดยการอบรมยุวมัคคุเทศก์ พบว่า

*นักศึกษาระดับปริญญาเอก หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์

ในพระบรมราชูปถัมภ์

**อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

จิตสำนึกต่อการนำเที่ยว เพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม แหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณสถานปราสาทสติก๊กอกรรม ด้านความรู้ เจตคติ และการปฏิบัติของ ยุวมัคคุเทศก์หลังการอบรมสูงกว่าก่อนการอบรม และการประเมินรูปแบบการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ในแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณสถานปราสาทสติก๊กอกรรม ด้วยกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษา อยู่ในระดับมากที่สุด

คำสำคัญ: รูปแบบการจัดการ, การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม, แหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณสถาน

Abstract

The purpose of this research were to develop a model of management for environmental conservation in ancient tourism at Sadok Kok Thom by the environmental education process. The process of the research consisted of 4 stages: to study the state, problems and needs, developed a model, tryout the model and evaluate the model of management for environmental conservation in ancient tourism at Sadok Kok Thom by the environmental education process. The sample were the people who live in 4 Tambon in Khok Sung district and the people involved environmental conservation in ancient tourism at Sadok Kok Thom. The tools were questionnaires, interviews, guidebook for young tour guide training, knowledge, attitude and practice tests of young tour guides. The statistics were t-test and Analysis of Variance.

The research results found that: The

opinion of the state and problems of management for environmental conservation in ancient tourism at Sadok Kok Thom were at the low and medium level, but the requirement were to sorcery data, consult train guiding youths and monitoring evaluaton. The model of management for environmental conservation had 6 stage as follow 1) analyzing the points of problems 2) choosing the problem 3) providing the method by improving the analyzing of the problems 4) Creating the model of management for environmental conservation 5) Holding a conference to exchange knowledge and 6) evaluated the quility and reported. To tryout a model by training young tour guide found that: the consciousness regarding management for environmental conservation in ancient tourism at Sadok Kok Thom about knowledge, attitude and practice of guiding youths after the training higher than before the training at the statistical level .05. The model of management for environmental conservation in ancient tourism at Sadok Kok Thom by the environmental education process at the high level.

Keyword: Management for Environmental Conservation, Ancient Tourism

บทนำ

สิ่งแวดล้อมศึกษาเป็นกระบวนการเสริมสร้างให้บุคคลเกิดการเรียนรู้เรื่องสิ่งแวดล้อมกับชีวิต มีความสำคัญในด้านการเป็นความรู้พื้นฐานของการ

ดำรงชีวิตและการอยู่ร่วมกันในชุมชน สังคม ประเทศ และโลก รวมถึงเป็นปัจจัยที่ช่วยให้บุคคลเกิดความคิด ทัศนคติอย่างลึกซึ้ง จนเกิดการเปลี่ยนแปลงความคิด และพฤติกรรมให้เป็นไปในทิศทางอันเกื้อกูลต่อการพัฒนาตามครรลองของการรักษาและฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม โดยใช้หลักเกณฑ์ด้านการศึกษาเป็นเครื่องมือสำคัญ การดำเนินการด้านสิ่งแวดล้อมศึกษานับว่ามีความสำคัญ และความจำเป็นอย่างยิ่ง เพราะสิ่งแวดล้อมศึกษา คือ การศึกษาตลอดชีวิต (Life-Long Learning) ที่เชื่อมโยงการเรียนรู้ทุกประเภททั้งในรูปแบบที่เป็นทางการและการเรียนรู้ตามธรรมชาติหรือในชีวิตประจำวันตามอัธยาศัย (วินัย วีระวัฒนานนท์, 2546)

จังหวัดสระแก้วเป็นจังหวัดหนึ่งที่มีนักท่องเที่ยวเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวจำนวนมาก เพราะเป็นเมือง ดินชายแดนประเทศสาธารณรัฐกัมพูชา จากยุทธศาสตร์ การพัฒนาจังหวัดสระแก้ว (พ.ศ. 2557-2560) ใน ประเด็นยุทธศาสตร์ที่ 3 กำหนดไว้ว่า ให้ฟื้นฟูแหล่ง ท่องเที่ยวและปรับปรุง สิ่งอำนวยความสะดวก ด้านการท่องเที่ยวเพื่อเสริมสร้างสภาพแวดล้อมให้ เอื้อต่อการเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศและเชื่อมโยงประวัติศาสตร์วัฒนธรรมขอม (สำนักงานจังหวัด สระแก้ว, 2555) และมีกลยุทธ์ 7 เรื่อง ได้แก่ พัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวก และบริการด้านการ ท่องเที่ยวให้เพียงพอและได้มาตรฐานปลอดภัย ถูก สุขลักษณะ ในราคาที่เหมาะสม ยุติธรรม ไม่เอารัด เอาเปรียบนักท่องเที่ยว พัฒนากิจกรรมและรูปแบบ การท่องเที่ยวให้หลากหลาย เพื่อเพิ่มทางเลือก ในการท่องเที่ยวโดยเฉพาะการแพทย์แผนไทยและ การเชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์วัฒนธรรมขอม ส่งเสริมเครือข่ายภาคประชาชนให้เข้ามามีส่วนร่วม ด้านการท่องเที่ยวและสร้างเครือข่ายเชื่อมโยงการ ท่องเที่ยว ทั้งในและต่างประเทศ พัฒนาศักยภาพ แหล่งท่องเที่ยวด้วยการฟื้นฟูและจัดระเบียบแหล่ง

ท่องเที่ยว เพื่อคงสภาพการเป็นแหล่งท่องเที่ยว ที่สวยงามและหลากหลาย โดยเฉพาะด้านวัฒนธรรม และประวัติศาสตร์ พัฒนาระบบฐานข้อมูลสารสนเทศ ด้านการท่องเที่ยว ประชาสัมพันธ์เชิงรุกเพื่อส่งเสริม การท่องเที่ยว ส่งเสริมพัฒนาบุคลากรด้านการ ท่องเที่ยว และส่งเสริมผู้ประกอบการธุรกิจด้าน การท่องเที่ยวและจังหวัดสระแก้วยังมีแหล่งท่องเที่ยว ที่สำคัญ 2 ประเภท คือ แหล่งท่องเที่ยวเชิงธรรมชาติ และแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งโบราณสถานแบบอารยธรรมขอม ได้แก่ ปราสาท สดึกก๊กกรม ตั้งอยู่ที่บ้านหนองเสม็ด หมู่ที่ 3 ตำบล โคกสูง อำเภอโคกสูง ซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิง ประวัติศาสตร์จะเชื่อมโยงกับนครวัด นครธม ในประเทศสาธารณรัฐกัมพูชาผ่านเส้นทางหลวง แผ่นดินหมายเลข 33 ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเส้นทาง เขตเศรษฐกิจตะวันออกเฉิยงใต้ (สำนักงานจังหวัด สระแก้ว, 2555) ซึ่งปราสาทสดึกก๊กกรมเป็นโบราณ สถานประเภทหินที่ใหญ่และสำคัญของจังหวัด สระแก้ว และเป็นโบราณสถานขอมที่ใหญ่ที่สุดใน ภาคตะวันออก เป็นศาสนสถานฮินดูที่สร้างขึ้นตาม ลักษณะศิลปะเขมรแบบคลังต่อบาปวนในระยยะพุทธ ศตวรรษที่ 15-16 นักวิชาการชาวฝรั่งเศสได้ทำการ ศึกษาประวัติศาสตร์กัมพูชาโดยอาศัยศิลาจารึกนี้ เป็นหลักฐานสำคัญในการอ้างอิงในปัจจุบันปราสาท สดึกก๊กกรมยังอยู่ในความดูแลของกรมศิลปากร ซึ่งมีเจ้าหน้าที่คอยให้การดูแล โดยในแต่ละวันจะมี นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและต่างประเทศได้เข้ามา เยี่ยมชมปราสาทสดึกก๊กกรมเป็นจำนวนมากยิ่งขึ้น แต่สภาพการณ์การให้ความรู้และความเข้าใจกับ นักท่องเที่ยวในปัจจุบันยังประสบปัญหาในเรื่องของ ผู้ที่จะมานำนักท่องเที่ยวและให้ความรู้กับนักท่องเที่ยว ซึ่งเป็นลักษณะของการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ เนื่องจาก ว่าเจ้าหน้าที่ของกรมศิลปากรไม่สามารถดูแลนักท่องเที่ยว ได้อย่างทั่วถึง ประกอบกับการที่นักท่องเที่ยวเข้ามา

เยี่ยมชมตัวปราสาทสติกก๊อกรมแล้วได้มีการสร้างความเสียหาย ไม่ว่าจะเป็นการนำอาหารเข้ามารับประทานแล้วทิ้งเศษขยะไว้ ซึ่งเป็นปัญหาสิ่งแวดล้อมและการกระทำที่ก่อให้เกิดความเสียหายของตัวปราสาทสติกก๊อกรม

จากการศึกษาสภาพการดำเนินงานด้านการอนุรักษ์ปราสาทสติกก๊อกรม พบว่า ยังไม่มีรูปแบบการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างเป็นระบบและเป็นรูปธรรม ประชาชนผู้อยู่ในพื้นที่ดังกล่าวไม่เคยได้รับการให้ความรู้ในเรื่องการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมที่ถูกต้อง และจากการสำรวจความต้องการของผู้นำชุมชนที่อยู่ใกล้เคียงปราสาทสติกก๊อกรม พบว่า ทั้งประชาชนและเยาวชนมีความต้องการให้หน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนนำกระบวนการให้ความรู้เรื่องการจัดการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวโบราณสถานปราสาทสติกก๊อกรมหลักการนำเที่ยวปราสาทสติกก๊อกรมให้กับประชาชนที่อยู่ในพื้นที่ เพื่อที่จะเป็นส่วนหนึ่งในการเป็นผู้บอกกล่าวนักท่องเที่ยวในการเที่ยวชมปราสาทสติกก๊อกรมอย่างเหมาะสม ไม่ทำลายมรดกทางศิลปวัฒนธรรมของประเทศไทย และทรัพยากรอื่นๆ เนื่องจากปราสาทสติกก๊อกรมถูกทำลายไปมากแล้ว เพราะไม่มีรูปแบบการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้ศึกษารูปแบบการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวโบราณสถานปราสาทสติกก๊อกรม ด้วยกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษา ทั้งนี้เพื่อจะได้ใช้กระบวนการทางสิ่งแวดล้อมศึกษาในการกำหนดรูปแบบการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวโบราณสถานปราสาทสติกก๊อกรม เพื่อเน้นให้ชุมชนทุกภาคส่วนมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ และเกิดการเรียนรู้เกี่ยวกับการบริหารจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมสามารถเลือกรูปแบบการจัดการที่เหมาะสมกับบริบทของตนเอง และสามารถบริหารจัดการอนุรักษ์

สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวโบราณสถานปราสาทสติกก๊อกรมให้เกิดความยั่งยืนได้ ส่งผลต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนที่เกิดรายได้จากการบริการการท่องเที่ยว และสามารถเชื่อมโยงองค์ความรู้และกระบวนการที่เกิดขึ้นไปใช้แก้ปัญหาและพัฒนาชุมชนด้านอื่นๆ เพื่อให้ชุมชนเข้มแข็งและยั่งยืนต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพ ปัญหา และความต้องการการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณสถานปราสาทสติกก๊อกรม
2. เพื่อพัฒนารูปแบบการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณสถานปราสาทสติกก๊อกรม ด้วยกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษา
3. เพื่อทดลองใช้รูปแบบการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณสถานปราสาทสติกก๊อกรม ด้วยกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษา
4. เพื่อประเมินรูปแบบการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณสถานปราสาทสติกก๊อกรม ด้วยกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษา

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยแบ่งออกเป็น 4 ระยะ ดังนี้

ระยะที่ 1 ศึกษาสภาพ ปัญหา และความต้องการในการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณสถานปราสาทสติกก๊อกรม กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ ประชาชนในพื้นที่อำเภอโคกสูง 4 ตำบล จำนวน 372 คน โดยการสุ่มแบบชั้นภูมิ นำมาสร้างตัวแปรของสภาพ ปัญหา และความต้องการการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณสถานปราสาทสติกก๊อกรม

ในการนำไปสร้างแบบสอบถาม แล้วเก็บข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่าง

ระยะที่ 2 การพัฒนารูปแบบการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณสถานปราสาทสตึกก๊อกรม กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ผู้เชี่ยวชาญสำหรับใช้สัมภาษณ์เชิงลึกแบบกึ่งมีโครงสร้าง (Semi-Structure) โดยวิธีเจาะจงตรวจสอบความเหมาะสมและความเป็นไปได้ของรูปแบบการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณสถานปราสาทสตึกก๊อกรมที่สร้างขึ้นและนำผลการตรวจสอบมาพัฒนาปรับปรุงเครื่องมือที่ใช้ในการพัฒนา

ระยะที่ 3 การทดลองใช้รูปแบบการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณสถานปราสาทสตึกก๊อกรม กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ นักเรียนโรงเรียนบ้านโคกสูง ตำบลโคกสูง อำเภอโคกสูง จังหวัดสระแก้ว โดยการอบรมยุวมัคคุเทศก์จำนวน 67 คน แล้ววัดจิตสำนึกการนำเที่ยว ด้านความรู้ เจตคติ และการปฏิบัติ เก็บข้อมูลก่อนและหลังการอบรม นำค่าเฉลี่ยของข้อมูลด้านความรู้ เจตคติ และการปฏิบัติมาเปรียบเทียบ โดยจำแนกตามเพศและระดับชั้นของยุวมัคคุเทศก์ที่เคยอบรมและไม่เคยอบรม

ระยะที่ 4 การประเมินรูปแบบการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณสถานปราสาทสตึกก๊อกรม กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 7 คน เครื่องมือ คือ แบบประเมินรูปแบบโดยการกำหนดแนวคำถามในการประชุมสัมมนาและสร้างเครื่องมือ กำหนดคุณสมบัติผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบ

สรุปผลการวิจัย

สภาพ ปัญหา และความต้องการการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณ

สถานปราสาทสตึกก๊อกรม

1. สภาพการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณสถานปราสาทสตึกก๊อกรม โดยรวมอยู่ในระดับน้อย ส่วนปัญหาการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณสถานปราสาทสตึกก๊อกรม โดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง และความต้องการด้านการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณสถานปราสาทสตึกก๊อกรม พบว่า กลุ่มตัวอย่างต้องการให้มีการสำรวจข้อมูลมีการประชุมสรุปปัญหาจัดอบรมยุวมัคคุเทศก์ และติดตามประเมินผลการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณสถานปราสาทสตึกก๊อกรมอย่างต่อเนื่องต่อไป

2. การพัฒนารูปแบบการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวโบราณสถานปราสาทสตึกก๊อกรม ด้วยกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษามี 6 ขั้นตอน คือ 1) วิเคราะห์ประเด็นปัญหา 2) เลือกรูปแบบ 3) กำหนดวิธีการปรับปรุงประเด็นปัญหา 4) สร้างรูปแบบการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม 5) ประชุมแลกเปลี่ยนเรียนรู้และประเมินทบทวน 6) รายงานผล

3. การทดลองใช้รูปแบบการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณสถานปราสาทสตึกก๊อกรม ด้วยกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษา โดยการจัดอบรมยุวมัคคุเทศก์ พบว่าจิตสำนึกต่อการนำเที่ยวเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อมแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณสถานปราสาทสตึกก๊อกรม ด้านความรู้ เจตคติ และการปฏิบัติของยุวมัคคุเทศก์หลังการอบรมสูงกว่าก่อนการอบรม และจิตสำนึกต่อการนำเที่ยวเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อมแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณสถานปราสาทสตึกก๊อกรม ด้านความรู้ เจตคติ และการปฏิบัติของยุวมัคคุเทศก์หลังการอบรมของยุวมัคคุเทศก์ที่มีเพศ และระดับชั้นเรียนต่างกัน มีความรู้ เจตคติ และการปฏิบัติเกี่ยวกับ

การจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณสถานปราสาทแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

4. การประเมินรูปแบบการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณสถานปราสาทสตึกก็อทรม ด้วยกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษา พบว่า โดยภาพรวมอยู่ในระดับมากที่สุด

อภิปรายผล

1. สภาพการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณสถานปราสาทสตึกก็อทรม โดยภาพรวมอยู่ในระดับพอใช้ ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณสถานยังไม่เห็นความสำคัญของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณสถาน โดยเฉพาะโบราณสถานปราสาทสตึกก็อทรม ซึ่งเคยอยู่ในสภาพรกรากพังเสียหายเป็นส่วนใหญ่ เพิ่งจะได้รับการบูรณะ ปรับปรุงอย่างเอาใจจริงเอาใจมาเมื่อไม่นานนี้ จึงไม่มีการวิเคราะห์ชุมชน วิเคราะห์ปัญหาที่ควรได้รับการแก้ไขเพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมในการรับผิดชอบในการจัดการอนุรักษ์ทุกภาคส่วน สอดคล้องกับงานวิจัยของมาลินี หาญยุทธ (2551) ที่ได้ศึกษารูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารจัดการการท่องเที่ยว และหารูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารจัดการการท่องเที่ยว กรณีศึกษา ตำบลนาไร่หลวง อำเภอสองแคว จังหวัดน่าน ผลการศึกษาพบว่า รูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารจัดการการท่องเที่ยว ตำบลนาไร่หลวง อำเภอสองแคว จังหวัดน่าน เป็นวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยเกิดจากการระดมความคิดเห็นของผู้นำชุมชนและประชาชนผู้เกี่ยวข้อง ใน 5 ชั้น ดังนี้ 1) การมีส่วนร่วมค้นหาปัญหา 2) การจัดเรียงลำดับความสำคัญของปัญหา 3) การวิเคราะห์หาสาเหตุของปัญหา 4) การ

วางแผน การแก้ไขปัญหา และ 5) การสรุปทบทเรียนในการบริหารจัดการการท่องเที่ยว

2. ปัญหาการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณสถานปราสาทสตึกก็อทรม ด้วยกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษา โดยภาพรวมอยู่ในระดับพอใช้ โดยมีการประชุมวิเคราะห์ปัญหาการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ที่เป็นเช่นนี้เพราะประชาชนส่วนใหญ่ในบริเวณปราสาทสตึกก็อทรม เห็นความสำคัญในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและมีความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในปราสาทสตึกก็อทรมอยู่แล้ว จึงได้เข้าร่วมประชุมวิเคราะห์ปัญหาการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมบ้างในบางโอกาส แต่เนื่องจากต้องใช้เวลาบางส่วนประกอบอาชีพจึงไม่สามารถเข้าประชุมได้ทุกครั้ง สอดคล้องกับงานวิจัยของปรีชา เสงี่ยมวิบูล (2554) ที่ได้พัฒนารูปแบบการจัดการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนรอบแนวเขตอุทยานแห่งชาติดอยขุนตาล ผลการวิจัยพบว่า 1) รูปแบบการจัดการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนรอบแนวเขตอุทยานแห่งชาติดอยขุนตาล แบ่งออกเป็น 6 ขั้นตอน ได้แก่ (1) การวิเคราะห์ชุมชน ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ และเอกสารที่เกี่ยวข้อง (2) การดำเนินการด้านความรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ (3) การดำเนินการด้านเจตคติในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ (4) การดำเนินการด้านพฤติกรรมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ (5) การประเมินรูปแบบการจัดการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม และ (6) การประเมินความพึงพอใจ 2) ชุมชนมีความรู้ เจตคติ และพฤติกรรมเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนรอบแนวเขตอุทยานแห่งชาติดอยขุนตาล ก่อนและหลังการใช้รูปแบบการจัดการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 และ 3) ชุมชนมีความพึงพอใจต่อกระบวนการจัดการ

เรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม อยู่ในระดับมากและสอดคล้องกับงานวิจัยของรัชชชัย ไตรทิพย์ (2551) ที่ได้พัฒนารูปแบบการฝึกอบรมผู้นำสิ่งแวดล้อมชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบการฝึกอบรมผู้นำสิ่งแวดล้อมชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่พัฒนาขึ้น มีกระบวนการดำเนินการ 7 ขั้นตอน คือ การวิเคราะห์สภาพการณ์อดีตและปัจจุบัน การพยากรณ์สภาพการณ์ในอนาคต การค้นหาและจัดลำดับความสำคัญของปัญหาการวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา การเสนอแนวทางแก้ปัญหา การกำหนดข้อตกลงร่วมกันเกี่ยวกับบทบาทภารกิจ และการสรุปบทเรียนร่วมกัน

3. ความต้องการเกี่ยวกับการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ซึ่งประกอบไปด้วยประเด็น การเข้าร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณสถานปราสาทสติกก๊อกรม พบว่า กลุ่มตัวอย่างต้องการให้มีการสำรวจข้อมูลการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณสถานปราสาทสติกก๊อกรม และมีการประชุมสรุปปัญหาเกี่ยวกับรูปแบบการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณสถานปราสาทสติกก๊อกรมให้มากขึ้น ซึ่งสภาพปัจจุบันมีการปฏิบัติในระดับพอใช้ ด้านการวางแผนการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณสถานปราสาทสติกก๊อกรม กลุ่มตัวอย่างต้องการให้มีการจัดทำโครงการเกี่ยวกับการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณสถานปราสาทสติกก๊อกรมให้มากขึ้น เพราะปัจจุบันมีแต่โรงเรียนบ้านโคกสูงเท่านั้นที่จัดให้มีการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยว เช่น จัดให้มีการอบรมยุวมัคคุเทศก์ แต่ก็ทำได้เป็นส่วนน้อย เพราะขาดแคลนงบประมาณสนับสนุน จึงต้องการให้จัดอบรมยุวมัคคุเทศก์ต่อเพราะคิดว่าเป็นทางเลือก

ที่จะทำให้มีการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณสถานปราสาทสติกก๊อกรมได้เร็วที่สุด โดยเสนอแนะให้เทศบาลตำบลโคกสูงท่องเที่ยวจังหวัดสระแก้ว และทรัพยากรธรรมชาติจังหวัดสระแก้วสนับสนุนงบประมาณให้โรงเรียนบ้านโคกสูง ต้องการให้มีการจัดอบรมความรู้เกี่ยวกับการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณสถานปราสาทสติกก๊อกรม ให้ผู้สมัครใจเข้าร่วมโครงการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยว โดยเฉพาะการอบรมยุวมัคคุเทศก์ และมีการติดตามและประเมินผลการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณสถานปราสาทสติกก๊อกรมอย่างต่อเนื่องต่อไปสอดคล้องกับงานวิจัยของวิไลลักษณ์ สุจิตตานนท์ (2555) ที่ได้ศึกษาเรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการท่องเที่ยวอนุรักษ์ กรณีศึกษาประชาชนในเขตเทศบาลนครนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พบว่า การมีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวอนุรักษ์เพิ่มมากขึ้นในด้านการดูแลรักษา และด้านการค้นหาสาเหตุของปัญหา การปฏิบัติงานด้านการวางแผนดำเนินงาน และด้านการติดตามและประเมินผล

4. การพัฒนารูปแบบการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณสถานปราสาทสติกก๊อกรม ด้วยกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษา มี 6 ขั้นตอนดังนี้ วิเคราะห์ประเด็นปัญหาเลือกปัญหา กำหนดวิธีการโดยใช้วิธีการปรับปรุงประเด็นปัญหาระดับมากถึงปานกลาง 2 ประเด็น ได้แก่ ปัญหาด้านการประชุมที่เกี่ยวกับการวิเคราะห์ปัญหา และปัญหาด้านการวางแผนการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณสถานปราสาทสติกก๊อกรม ด้วยกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษา และใช้วิธีดำรงรักษากับประเด็นปัญหาระดับน้อย 2 ประเด็น ได้แก่ ปัญหาการ

ปฏิบัติงาน และปัญหาการติดตามประเมินผลและปรับปรุงผลการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณสถานปราสาทสติกก้อกกรม ด้วยกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษา สร้างรูปแบบการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณสถานปราสาทสติกก้อกกรม ด้วยกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษา ประชุมแลกเปลี่ยนเรียนรู้และประเมิน และรายงานผล สอดคล้องกับงานวิจัยของ มาลินี หาญยุทธ (2551) ที่ได้ศึกษารูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารจัดการการท่องเที่ยว และหารูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารจัดการการท่องเที่ยว กรณีศึกษาตำบลนาไร่หลวง อำเภอสองแคว จังหวัดน่าน ผลการศึกษาพบว่า รูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารจัดการการท่องเที่ยว ตำบลนาไร่หลวง อำเภอสองแคว จังหวัดน่าน เป็นวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยเกิดจากการระดมความคิดเห็นของผู้นำชุมชน และประชาชนผู้เกี่ยวข้อง ใน 5 ขั้นตอน ดังนี้ 1) การมีส่วนร่วมค้นหาปัญหา 2) การจัดเรียงลำดับความสำคัญของปัญหา 3) การวิเคราะห์หาสาเหตุของปัญหา 4) การวางแผนการแก้ไขปัญหา และ 5) การสรุปบทเรียนในการบริหารจัดการการท่องเที่ยว

5. จากการทดลองใช้รูปแบบการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณสถานปราสาทสติกก้อกกรม ด้วยกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษา โดยจัดอบรมยุวมัคคุเทศก์ พบว่า จิตสำนึกต่อการนำเที่ยวเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อมแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณสถานปราสาทสติกก้อกกรม ด้านความรู้ เจตคติ และการปฏิบัติของยุวมัคคุเทศก์หลังการอบรมสูงกว่าก่อนการอบรม เมื่อเปรียบเทียบจิตสำนึกต่อการนำเที่ยวเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อมแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณสถานปราสาทสติกก้อกกรม จำแนกตามเพศ และระดับชั้นเรียน พบว่า ด้านความรู้ เจตคติ และการปฏิบัติของ

ยุวมัคคุเทศก์แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ที่เป็นเช่นนี้เพราะกลุ่มตัวอย่างได้รับความรู้จากการศึกษาคู่มือประกอบการอบรมที่มีประสิทธิภาพ เพราะคู่มือประกอบการอบรมได้ผ่านการตรวจสอบจากผู้ทรงคุณวุฒิ ผ่านกระบวนการหาประสิทธิภาพมาแล้ว ชุมชนมีการสำรวจข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณสถานปราสาทสติกก้อกกรม การประชุมวิเคราะห์ปัญหาเกี่ยวกับรูปแบบการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณสถานปราสาทสติกก้อกกรม สอดคล้องกับงานวิจัยของปรีชา เสี่ยมวิบูล (2554) ที่ได้พัฒนารูปแบบการจัดการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนรอบแนวเขตอุทยานแห่งชาติดอยขุนตาล ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบการจัดการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนรอบแนวเขตอุทยานแห่งชาติดอยขุนตาล แบ่งออกเป็น 6 ขั้นตอน ได้แก่ (1) การวิเคราะห์ชุมชน ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ และเอกสารที่เกี่ยวข้อง (2) การดำเนินการด้านความรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ (3) การดำเนินการด้านเจตคติในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ (4) การดำเนินการด้านพฤติกรรมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ (5) การประเมินรูปแบบการจัดการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วม และ (6) การประเมินความพึงพอใจและสอดคล้องกับงานวิจัยของไพโรจน์ มั่นมิ่ง (2552) ที่ได้ศึกษารูปแบบการจัดการพื้นที่ป่าสาธารณะของชุมชนบ้านห้วยโตกในอดีตถึงปัจจุบัน ในมิติความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการจัดการป่า มิติด้านความเชื่อเกี่ยวกับป่า และมิติความสำนึกเกี่ยวกับคุณค่าและมูลค่าการใช้ประโยชน์จากป่า นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับงานวิจัยของศรีมูล ชัยสุวรรณ (2552) ที่ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาและอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และ

ศึกษาวิจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาและอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ผลการศึกษาพบว่า การมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาและอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง

6. การประเมินรูปแบบการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณสถานปราสาทสตักก้อกกรม ด้วยกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษา พบว่า โดยภาพรวมอยู่ในระดับมากที่สุดที่เป็นเช่นนี้เพราะรูปแบบการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณสถานปราสาทสตักก้อกกรม ด้วยกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษาได้ผ่านผู้เชี่ยวชาญประเมินความเหมาะสมจึงมีส่วนที่ต้องปรับปรุงน้อยประเด็น สอดคล้องกับงานวิจัยของมณฑาวดี พูลเกิด (2552) ที่ได้ศึกษาองค์ประกอบการจัดการท่องเที่ยวเพื่อความยั่งยืนโดยชุมชน เพื่อพัฒนารูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเพื่อความยั่งยืนโดยชุมชน และเพื่อตรวจสอบและศึกษาประสิทธิภาพของรูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเพื่อความยั่งยืนโดยชุมชน พบว่า ประสิทธิภาพของรูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงระบบเพื่อความยั่งยืน ด้านความเหมาะสมมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.38 ด้านความถูกต้องครอบคลุมมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.52 ด้านความเป็นไปได้มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.57 ด้านความเป็นประโยชน์มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.71 และมีค่าเฉลี่ย รวมทุกด้านเท่ากับ 4.56

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในการนำไปใช้

1.1 องค์การบริหารส่วนตำบลที่อยู่ในบริเวณปราสาทสตักก้อกกรมควรจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวอย่างเป็นรูปธรรม โดยมีการตั้งกรรมการบริหาร และจัดทำแผนปฏิบัติงานโดยใช้รูปแบบการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่ง

ท่องเที่ยวเชิงโบราณสถานปราสาทสตักก้อกกรมมาเป็นข้อมูลเพื่อดำเนินการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณสถานให้เป็นระบบ

1.2 กลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณสถานควรประสานงานความร่วมมือกับองค์การบริหารส่วนตำบลที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงกับปราสาทสตักก้อกกรม เจ้าหน้าที่กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่าและพันธุ์พืช เจ้าหน้าที่กรมทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อให้การจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณสถานเป็นไปอย่างได้ผล

1.3 ควรมีการเชื่อมประสานไปยังกระทรวงการท่องเที่ยวที่ได้กำหนดไว้เกี่ยวกับการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยว เพื่อเป็นประโยชน์สำหรับการพัฒนาผู้เกี่ยวข้อง เพื่อการส่งเสริมให้เป็นผู้มีคุณธรรมจริยธรรมในการปฏิบัติตนพึงเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม

1.4 ผลการวิจัยครั้งนี้ มีความเชื่อมโยงและตรงกับแนวทางการศึกษาเพื่อเสริมสร้างการพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศ ด้านการพัฒนาวัฒนธรรมการท่องเที่ยว เพื่อพัฒนาคนไทยให้มีความรู้ความรับผิดชอบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

1.5 ผลที่ได้จากการวิจัยสามารถนำไปเป็นแนวทางในการปรับปรุงแก้ไขเพื่อใช้กับชุมชนอื่นๆ ที่มีลักษณะการให้บริการเช่นเดียวกันกับงานวิจัยนี้ โดยพิจารณาปัญหาการท่องเที่ยวว่ามีผลกระทบต่อวิถีชีวิตภายในชุมชนมากน้อยเพียงใด โดยให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา หรือมีส่วนร่วมในการออกแบบหลักสูตรการอบรม เพื่อให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตในชุมชนเอง

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรศึกษาองค์ประกอบของรูปแบบการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวอื่นๆ ที่จะมีขึ้นอีกในอนาคต

2.2 ควรศึกษาเกี่ยวกับการส่งเสริมคุณลักษณะยุวมัคคุเทศก์เพื่อการอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยว โดยใช้การส่งเสริมด้วยวิธีการฝึกอบรมซึ่งเป็นกระบวนการถ่ายทอดความรู้ทางสิ่งแวดล้อมอีกวิธีหนึ่งที่ทำให้กลุ่มเป้าหมายได้บรรลุในสิ่งที่ตั้งใจไว้

2.3 ศึกษาถึงความคิดเห็นของนักท่องเที่ยวที่มีต่อสถานที่ท่องเที่ยว เพื่อเป็นแนวทางสำหรับพัฒนาการท่องเที่ยว โดยเฉพาะคุณลักษณะ

มัคคุเทศก์ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยว

2.4 ควรวิจัยการสร้างเครือข่ายการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยวเชิงโบราณสถาน

2.5 ควรวิจัยเกี่ยวกับการบริหารจัดการด้านการท่องเที่ยวโบราณสถานแบบยั่งยืน

บรรณานุกรม

- ธวัชชัย ไตรทิพย์. (2551). การพัฒนารูปแบบการฝึกอบรมผู้นำสิ่งแวดล้อมชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง. วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสิ่งแวดล้อมศึกษา มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ปรีชา เสงี่ยมวิบูล. (2554). การพัฒนารูปแบบการจัดการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนรอบแนวเขตอุทยานแห่งชาติดอยขุนตาล. วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสิ่งแวดล้อมศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์.
- ไพโรจน์ มั่นมิ่ง. (2552). การพัฒนารูปแบบการจัดการพื้นที่ป่าสาธารณะชุมชนบ้านห้วยโตก ตำบลนาโป่ง อำเภอเมืองเลย จังหวัดเลย. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย.
- มณฑาวดี พูลเกิด. (2552). การพัฒนารูปแบบการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนเพื่อความยั่งยืน. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาวิจัยและพัฒนาหลักสูตร มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าพระนครเหนือ.
- มาลินี ชาญยุทธ. (2551). รูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารจัดการการท่องเที่ยว กรณีศึกษา: ตำบลนาไร่หลวง อำเภอสองแคว จังหวัดน่าน. วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาประชาคมเมืองและชนบท มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์.
- วินัย วีระวัฒนานนท์. (2546). สิ่งแวดล้อมศึกษา. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- วิไลลักษณ์ สุวจิตตานนท์. (2555). การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์กรณีศึกษาประชาชนในเขตเทศบาลนครนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการผังเมือง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ศรีมูล ชัยสุวรรณ. (2552). การมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาและอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ บ้านรวมมิตร หมู่ที่ 2 ตำบลแม่ยาว อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย.
- สำนักงานจังหวัดสระแก้ว. (2555). **ท่องเที่ยวสระแก้วคุ้มค่า 555**. สืบค้นเมื่อ ตุลาคม 18, 2558 จาก <http://www.sakaeo.go.th/websakaeco/travel/555/#>